

КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР

*Токтомамбетова Ж.С.
ЖАМУ, Таш-Көмүр шаары*

Өткөн кылымдын 80-жылдарында мамлекеттик деңгээлде жогорку билимдин жаңы формаларын түзүүгө муктаждык жөнүндө кесиптер дүйнөсүндөгү жогорку динамизми жөнүндө маселелер талкууланып тиешелүү чечимдер кабыл алынган эле. Ошондой эле, ал жылдары бүтүрүүчүлөрдүн практикалык ишмердикке бат адаптацияланыш проблемалары да кеңири талкууга алынган. Ал эми базистик билим жогорку адаптациянын өбөлгөсү катары интерпретацияланган. Кеңири профилге жана адистиктерди ирилештирүүгө багыт алынган. Кесиптик ишмердикти моделдештирүүгө жасалган аракет катары 1978-жылы эле СССР Министрлер Советинин токтому менен квалификациялык мүнөздөмөлөр кийрилген болчу. 10 жылдан кийин жогорку билимдүү адистердин жаңы муундагы квалификациялык мүнөздөмөлөрүн иштеп чыгуу жана жогорку мектептин адистиктери боюнча квалификациялык тапшырмалардын фондун түзүү боюнча аракеттер көрүлгөн. [2.8.10]

Түшүнүктүн өзүн аныктоодо проблемалар бар: жаңы билим берүүнүн маданиятынын билимдери катары компетенцияларды маңызын бир маанилүү түшүнбөөчүлүк; аларды же өтө кеңейтилген, же тар мааниде түшүндүрүшөт.

Жогорку билим берүү дүйнөсүндө жаңы окуу маданияты жаралууда. XX кылымдын аягына чейин үстөмдүк кылган билим берүү концепциялары жаңыланууга тийиш. Массалык жогорку билим жана анын диверсификациясы, бир катар принципалдуу жаңы проблемаларды жаратышы шексиз.

Албетте, компетенция – класскалык билим берүү маданиятынын контекстинде талашсыз жана ачык-айкын кубулуш эмес. Компетенциялардын жөндөмдүүлүктөргө, квалификацияларга, билимдерге карата «кошумча мааниси» эмнеде? Немец изилдөөчүсү Эрпенбек компетенция маанилүү теориялык ракурсту А.Н. Хомскийдин өзү уюшулган диспозиция деп аныкталган «тилдик компетенциялар» идеясында теориясында аларын белгилейт.

Акыркыда Хомский «тилдин бардык маанилүү сүйлөмдөрүн өндүрүүнү» жана грамматикага, эреже ылайык мурда сүйлөмгө таандык болбогон ар кандай жаңыны жаратууну мүмкүн кылган эне тилдин лингвистикалык билимдеринин жалпылыгы деп түшүнөт. [13]

Адабиятарда кесиптик (кесиптик багытталган), жалпы (негизги, базалык, универсалдуу, транспредметтик, матекесиптик, ташымалдануучу, кесиптин үстүндөгү, ядролук ж.б.) академиялык ж.б. компетенциялардын аныктамасын жолуктурууга болот.

«Компетенциялардын ландшафтынын» көп түрдүүлүгүнө мисал келтирели. Кесиптик компетенциялар төмөнкүдөй интерпретацияланат:

1. Кесиптик проблемаларды чечүү жаатында бир эле мезгилде автономдуу жана ийкемдүү болгон кесип боюнча иштөө үчүн зарыл билимдерге билгичтиктерге жана жөндөмдүүлүктөргө ээ болуу; коллегалар жана кесиптик личносттор аралык чөйрө менен кеңири кызматташтык.

2. «Компетенциянын элементи» болуп эсептелинген стандарттарды проектирлөөнүн конструктору. Аларга:

- ишмердик критерийлери (сапаттын ченеми);
- колдонуу областы;
- талап кылынуучу билимдер кирет.

3. Жумушчу орундун талаптарына ылайык кесиптик ишмердикти жемиштүү жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берген жөндөмдүүлүктөрдү эффективдүү пайалануу. Бул мааниде

компетенциялар традициялык кесиптик триаданын: билимдер – билгичтиктер – көндүмдөр» чегинен чыгып кетет жана формалдуу эмес, информалдуу билимдерди жана ноу-хауну (жүрүм-турум, фактылардын анализ, чечимдерди кабылдоо, информациялар менен иштөө ж.б.) ичине алат.

4. Адамга азыркы чөйрөдө эмгек ишмердигин аткарганга мүмкүндүк берген билимдердин, жөндөмдүүлүктөрдүн жана максаттуу багыттардын интеграцияланган айкалышуусу.

Ошентип, кесиптик компетенциялар – бул иштин талабына ылайык максаттуу иш аракет жасаганга даяр болгондук жана жөндөмдүүлүк, маселелерди жана көйгөйлөрдү методикалык уюшкандыкта жана өз алдынча чече алуу, ошондой өз ишмердигин натыйжаларына өздүк баа бере алуу [3].

Башкача айтканда бул предмет менен байланышкан көндүмдөр – ар түрдүү предметтик областтарга таандык болгон тиешелүү методдор жана техникалык ыкмалар.

Эгерде предметтик компетенциялар окутуу областынын спецификалык атрибуттарына таянса, ал эми базалык (негизги ж.б.) компетенциялар жогорку билимдин бардык баскычтарына жалпы болгон же анын бөлүгүн түзгөн атрибуттарды аныктайт.

Жалпы компетенциялар билим берүү практикасынын бардык үч тибинде тең (формалдуу, формалдуу эмес, информалдуу) алынуучу билимдерге, тажрыйбаларга, баалуулуктарга, шыктарга негизделген жөндөмдүүлүк катары каралат [1].

Жалпы компетенцияларды кээде инструменталдык системалуу деп да аташат [5].

Ташымалдануучу компетенциялар абстракттык терминдерде ой жүгүртүү, анализ, синтез жүргүзүү, маселе чыгаруу (чечимдер кабыл алуу), адаптациялануу, лидер боло алуу, команда менен да өз алдынча да иштей алуу жөндөмдүүлүктөрү менен туюнтулат [11].

Германияда кесиптик билим берүүдө социалдык жана персоналдык компетенциялар жөнүндө да көп сөз кылышат.

Социалдык компетенциялар – бул социалдык өз ара карым-катышта калыптанууга жана жашоого даяр болуу жана жөндөмдүүлүк: өзгөрүү жана адаптациялашуу; рационалдуу жана жоопкерчиликтүү дискуссияга жана бөлөктөр менен ынтымакчылыкка жетүүгө жөндөмдүүлүктү жаратуу.

Экинчилер болсо – бул өздүк өнүгүүнүнү шансын үй-бүлөдөгү, кесиптеги, коомдук турмуштагы талаптарды жана чектөөлөрдү ачык көрсөтүүгө, маани берүүгө баалоого, өз талантын, шыгын көрсөтө алуу, өздүк турмуштук пландарын иштеп чыгуу жана өнүктүрүү.

Персоналдык компетенциялар өз алдынчалык, өзүн сыйлоо, ишеничтүүлүк, аң сезимдүү жоопкерчилик, милдеттик сезим, баалуулуктарга карата аң-сезимдүү ориентациянын өнүгүү сыяктуу личносттук сапаттарды камтыйт [3].

Көпчүлүк аныктамалар кандайдыр бир жалпылыкка негизделгендигин көрүүгө болот:

1. Компетенциялар теориялык билимдер менен эмгек рыногунда практикалык ишмердиктин биримдиги катары.

2. Компетенциялар билим берүүнүн натыйжаларын баяндоо үчүн көбүүрөөк жалпы тил катары.

Бул мааниде компетенциялар:

- билим берүү процесине, окутуунун методдоруна жана технологияларына кийлигишүүнү жокко чыгарышат;

- окуу жайдын автономдуулугун сактоо шартында, даражаларды анын инновацияларга жана эксперименттерге жөндөмдүүлүктөрүн салыштырууга жана тастыктоого өбөлгө түзөт (деңгээлин жалпы көрсөткүчтөрүн аныктабайт);

- окуу программаларын иштеп чыгууга жардамдашат;

- негизги компетенциялардын идентификаторлору аркылуу жогорку билимдин сапатына ички жана тышкы баа берүүдө колдонулат [3].

Ошондой эле академиялык компетенцияларды да бөлүп көрсөтүп жүрүшөт. Алар билимдердин анык бир областына мүнөздүү. Методология жана терминологияга ээ болуу, андагы аракет этүүчү системдүү өз ара байланыштарды түшүнүү жана алардын аксиоматикалык чегин аңдап-сезүү катары интерпретацияланат.

Бардык жогоруда келтирилген аныктамаларда билим берүүдөгү мазмундук – билимдик – предметтик дисциплиналардын парадигмадан личностту даяр болгондук жана ар түрдүү контексттердин кеңири тааласында эффективдүү жашоо ишмердигине жөндөмдүүлүк менен куралдандырууга жаңы ориентацияга спонтандуу өтүп жаткан жалпы системдик (парадигмалык) жылыш чагылдылат (сезилип турат).

Улам барган сайын Жак Делор формулировкалаган окутуунун төрт фундаменталдуу максаттары менен адекваттуу мүнөздөлгөн личносттун өздүк турмуштук чыгармачылдыгы талапка ылайык болуп баратат: жашай билүү; иштей билүү; биргелешип жашай билүү; окуй билүү. [10].

(Туура консерватизм – корголуучу – педагогиканын абдан туура нормалдуу сапаты болгон жана болуп кала берет).

Азыркы өндүрүштө когнитивдик жана информациялык башталыштардын күчөлүшү кесиптик квалификация традициялык түшүнүгү менен «капталбайт». Компетенттуулук түшүнүгү көбүрөөк адекваттуу болуп барат. Экономиканын Жаңы тиби ЖОЖ дун бүтүрүүчүлөрүнө коюлуучу жаңы талаптарды коет. Алардын ичинде улам чон проритетке ишмердикти кеңири социалдык-экономикалык, маданий контекстте, ийгиликтүү системдүү уюштурулган интеллектуалдык, уюштурууга өбөлгө түзүүчү коммуникативдик, рефлексиялоочу, моралдык башталыш талаптары бар. «Билимдер өз алдынча предметтерге жана дисциплиналарга бөлүнгөн болгону менен аларга анык бил мамилелердин жасалма бөлүнүшүнө алып келет. Жыйынтыгында университеттер өз ишинин социалдык натыйжасын көз алдыга келтире албаган инженерлерди, адамдардын психологиясы менен тааныштыгы жок врачтарды чыгарып жатышат. Экономисттер жаатында болсо, аларды даярдоонун деңгээли өз ишмердиктеринин нейтралдуу эмес, бүтүндөй коомдук абалына таасир бар экендигин түшүнүүгө мүмкүндүк береби? Адамдык сапаттарды жана этиканы өнөктөрө турган даярдоонун Жаңы модели зарыл».

XXI кылымдын экономикалык өнүгүүсүнүн жалпыланган вектору- «машиналарды интеллектуалдаштыруу» жана «эмгекти дематериализациялоо». Бул албетте квалификация категориясын колдонуудан сүрүп чыгарбайт, аны жогорку билимдин натыйжаларын проектирлөө үчүн жетиштүү эмес адекваттуу ченем кылып көрсөтөт. Өндүрүштүк функциялардын майдаланышынын ордун анык бүтүп, системдуу (контексттүү) көрсөтүлүшү басат. Кызматчылардын өз ара бирин бири алмаштыруусу милдеттердин улам күчөгөн өлчөмдө персоналдаштыруусуна орун бошотот. «Ишкерлерге, көбүнчө алардын көз карашы боюнча бул же тигил материалдык мүнөздөгү операцияларды жүзөгө ашыруу билгичтиги менен ассоциацияланган квалификация эмес, сөздүн так маанисинде квалификация, социалдык жүрүм-турум, группага иштей алуу жөндөмдүүлүгү, демилгелүүлүк жана тобокелчилик болгон сүйүү сезими айкалышкан компетенттүүлүк керек»» [10].

Учурда экономикадагы аныксыздык шарттарында туруктуу кесиптердин идентификациясы жоголот, жумушту убактылуулуугу (туруксуздугу) келечектин жумушчу модели болуп эсептелет. Мындай шарттарда окууга болгон жөндөмдүүлүк жана окуп үйрөнүүгө даяр болгондук өтө манилүү шык- жөндөм катары келип чыгат.

Россиялык изилдөөчүлөр С.А. Подлесный, Ю.С. Перфильев, В.М. Журавлев, Г.Б. Масальский, М.Т. Решетников (Краснаярский техникалык университети) төмөнкүнү белгилешет: «Бүгүнкүгө билим берүү системасынын эволюциясы менен:

- билимдердин тар специализациясынын жана керек жалпы методологиялык дал болгондуктун кеңири профилинин,
- аракеттеги билим берүү концепцияларынын жана коомдук реалдуу муктаждыктардын;
- билимдердин жаңылануу темпинин тездигинин, билим берүүнүн технологиялык интенсификациясынын жана индивит тарабынан билимдерди өздөштүрүүнүн чектелген мүмкүнчүлүктөрүнүн;
- билим берүүнүн индивидуалдаштыруучулук даярдоонун мөөнөттөрүнүн көбөйтүлүшүнүн жана билим берүүгө каражаттардын чектелген мүмкүнчүлүктөрүнүн арасындагы негизги критикалык карама-каршылыктар аныкталган».

Бул проблема боюнча көптөгөн адабияттардын анализдөө менен төмөнкү тенденциялар келип чыкты жана күчтөнүп баратат:

- дээрлик бардык кесиптерде принципалдуу өзгөрүүлөр;
- жаңы кесиптердин келип чыгышы, мурдагылардын демаркациаланышы;
- эмгектин жашоо ичинде горизанталдык мобилдүүлүктүн ролунун жогорулашы;
- жогорку билимдин профессианалдаштырылышы (классикалык академиялык жана прикладдык кесиптердин арасындагы чекити жок кылуу);
- массалык жана «жалпы» жогорку билим феноменинин пайда болушу;
- кесиптердин жана кесипкөйлөрдүн глобализациялары;
- кесиптик билим берүү системаларында конвергенттик процесстердин күчөшү;
- экономикалык жоопкерчиликтин жана иштин сапаты үчүн жоопкерчиликтин децентрализациясы;
- уюмдардын горизанталдык иерархиясын күчөтүү;
- бардык деңгээлдердеги жана баскычтардагы (ийкемдүүлүк, тунуктук, салыштырмачылуулук, «бүткүл өмүр бою билим алууну » кеңейтүү) кесиптик билим берүүнүн адекваттуу системасын өнүктүрүү;
- личностук өнүгүүнүн («бүткүл өмүргө билгичтиктер») ролунун күчөшү жана милдеттеринин татаалданышы;
- глобалдуу, социум, уюштуруучулук, индивидуалдык деңгээлдерде жашоо тиричиликтин стилинин өзгөрүшү;
- жогорку кесиптик билимде рынок механизмдерин кийирүү;
- кесиптик билим берүүнү башкарууда «менеджеризм» мамилесинин бекитилиши;
- чакан ишкердиктин активдештирилиши;
- динализм жана аныксыздык факторлорунун кеңейтилиши;
- граждандарды социалдык коргоонун кыскарышы.

Компетенциялар жана квалификациялар жөнүндөгү маселе- бул билим беруунун, анын стандарттарынын сапатынын нормасынын активдүү ядросу болгон билим беруунун максаттары жөнүндө маселе.

Квалификациялык мамиле кесиптик билим берүү программасы, эреже катары, эмгек объектилери (предметтери) менен байланыштырылышын, алардын мүнөздөмөлөрү менен салыштырылышы мүмкүн болуп калышын талап кылат жана адамдын көпчүлүк контексттеги эффективдүү жашоо ишмердиги менен кайсы жөндөмдүүлүктөр, даяр болгондук, билимдер жана катыштар оптималдуу байланышта экендигин көрсөтө албайт.

Компетенттүүлүк мамиле:

- кесиптик билим берүүдө анык билимдерди кайра өндүрүү ориентациясынан билимдерди колдонуу жана уюштуруу ориентациясына өтүүгө;
- эмгек объектисинин (предметинин) диктатын «жок кылуу» (бирок, ага көнүл бурбай коюу эмес);
- ийкемдүүлүктү жогорулатуу стратегиясынын негизине эмгекке жайгашуу жана милдеттерди кеңейтүү, аткаруу мүмкүнчүлүктөрүн коюу;
- билим берүү процессинин натыйжаларына дисциплиналар аралык- интеграцияланган талаптар негиздөө деп кароо;
- максаттарды колдонуучулук (пайдалануучулук) жагдайлары менен көбүрөөк тыгыз байланыштыруу;
- Адам ишмердигин кесиптик жана турмуштук жагдайлардын чексиз көп түрдүүлүгүнө багыттоо.

Компетенттүүлүк жана традициялык ориентациялардагы кесиптик билим берүүнүн катышы төмөндөгү таблицада келтирилет:

Компетенциялар (өзгөчө негизги) педагогикалык жана методикалык мамилелердин эсебинен калыптанат. Алар предметтик- мазмундук деңгээлдеги традициялык «окутуу» процессинде генерация боло албайт. Алардын «курулушу» бүтүндөй билим Берүү процессине системалуу интеграциялануу жолу менен жүрөт.

Мында:

- проекттик
- чыгармачыл проблемдүү;
- интенсивдүү социалдык өз ара аракеттенишүү аркылуу тескери байланыш;
- ролдук моделдерди изилдөө;
- идеялардын презентациясы ж.б.у.с.

Компетенциялар билим берүү процессине технологиялардын мазмундун, окуу жайдын жашоо тиричилик стили, окутуучулар менен студенттердин жана студенттердин өздөрүнүн арасындагы өз ара мамилелердин тиби аркылуу « коюлат». Билим берүү процессинин максаттары «синергизм эффекткрине» ээ болусу керек. Ага мазмундук методикалык жана, психологиялык чечимдер үчүн «жабык» мазмунга карата ага мүнөздүү өз чегинен чыкпаган шатта эмес «ачык» стандарттардын жана окуу пландарынын гана шарттарында жетишүүгө.

Ошентип, компетенциялар жана билим берүүнүн натыйжалары-окутуу процессин «туташтырып» бириктирүүчү жаңы чекиттер. Бирок бул жерде квалификация компетенциянын түзүлүшүнө негизги группалар бири катары өтөт.

Адабияттар:

1. Байденко В.И., Оскарссон Б. Базовые навыки (ключевых компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса // Профобразование и формирование личности специалиста. Научно-метод сборник.-М., 2002.
2. Государственные образовательные стандарты.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции-новая парадигма результата образования // Высш обр сегодня -2003- №5
4. Разработка предложений по сокращению специальностей
5. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки спец-в // В.О.С. – 2004.-№3.
6. Смирнова Е.С. Формирование модели специалиста с высшим образованием .- Томск,1984.

7. Талызина Н.Ф., Печенюк Н.Г. Пути разработки профиля специальности .- Саратов,1987.
8. Сравнительные исследования образовательных стандартов высшего образования Республика Беларусь, РФ Украины: Анал. документ / Под ред Байденко –М., 2003.
9. Елютин В.П Высшая школа общества развитого социализма. - М., 1980.
10. Селезнева Н.А. Качества высшего образования как объект системного исследования : Лекция –доклад. 3-е изд.-М., 2003.
11. Кузьминов Я. Не дело государства определять престижность профессий // Огонек.- 2004.-№12.